

VARIA

SVENSKA FRIVILLIGKÅREN — EN ÅTERBLICK

På morgonen den 30 november 1939 började ryska flygplan bombardera Helsingfors, Viborg, Åbo och andra finska orter. Därmed klipptes de förhandlingar av, som — med oro följda även på denna sida Bottniska viken — under hösten pågått mellan Sovjet och Finland, och så började vinterkriget. Samtidigt tog planerna på en svensk hjälpverksamhet form. Den insats, som gjordes av Centrala Finlandshjälpen, har i flera sammanhang skildrats och torde i allmänhet vara väl känd. Kring en annan hjälpform har däremot under tiden efter kriget på vissa håll rått tvekan eller misstro: den svenska frivilligkåren. På sitt sätt nådde kåren en ganska vidsträckt publicitet — rubrikerna på ett otal rättegångsreferat talade i flera år om f. d. finlandsvilliga. Inom några kretsar kom man dessutom småningom att utan större åtskillnad betrakta alla finlandsvilliga som nazister.

Tio år ha nu gått sedan den bitande kalla tid, då frivilligkåren sattes upp. Det förflutna decenniet är kanske i och för sig inte nog för att tillåta ett slutligt omdöme om den svenska frivilligrörelsens verksamhet och betydelse. Här skall inte heller göras några försök i den riktningen. Den var emellertid en så pass märklig företeelse, att det vid denna tidpunkt kan vara befogat att ett ögonblick dröja vid den.

För militär hjälp åt Finland under vinterkriget arbetade den s. k. Finlandskommittén, efterhand utvidgad till en förening, i vars styrelse ingingo representanter för bl. a. de politiska partierna och landsorganisationen. Från nationalinsamlingen samt främst genom en särskild insamling inom näringslivet erhöles medel för uppsättande av förbanden. Utrustning inköptes i huvudsak av svenska staten. De planer på en frivillig svensk militärinsats, som gjordes upp i början av december 1939, räknade med en styrka på c:a 7,600 man, fördelade på tre med artilleri och ingenjörförband förstärkta bataljoner, kallade grupper, samt vissa självständiga förband, jägare, luftvärn, flyg etc. Enligt den av styrelsen för föreningen Finlandskommittén utgivna redogörelsen över kommitténs verksamhet hade fram till fredsslutet 12,705 svenskar anmält sig som frivilliga, av vilka 8,260 enrullerats i frivilligkåren. I de svenska frivilligförbanden ingick vidare 727 norrmän. Om fördelningen på yrkesgrupper av de svenska frivilliga, som antagits till tjänst, berättas i redogörelsen: »Jord- och skogsbruksarbetare uppgick till 993, i industri och hantverk sysselsatta till 1,873, byggnads- och grovarbetare till 915, landtransportarbetare till 1,010. Studerande och civila yrken företrädde av 953 representanter, stads- och statsanställda av 135, präster, läkare, sjukvårdare av sammanlagt

78. Yrkesmilitärer voro 803 man, varav 178 officerare. Till mycket stor del härrörde de frivilliga från landets arbetarklass.» Av statistiken framgår vidare, att 765 frivilliga hade kontors- eller affärsanställning.

Enligt finlandskommitténs uppfattning hämmades frivilligkårens utveckling den första tiden allvarligt av att den icke fick beröras i tidningarna. Även i denna del kan ett citat från nyssnämnda redogörelse numera vara av ett visst intresse.

»Under krigets första dagar omnämndes frivilligrörelsens resultat vid några tillfällen i pressen. Men snart inträdde nära nog fullständig tystnad. Förklaringen härtill var en av 'Tremannanämnden för statlig informationsverksamhet' (Informationsstyrelsens föregångare) den 8 december (efter pressrådets hörande) genom T. T. utsänd uppmaning till alla svenska tidningsredaktioner att icke omnämna frivilligrörelsen. Ett motsvarande förbud infördes på svensk begäran i Finland. Den första början till en organiserad upplysningsverksamhet i pressen angående frivilligrörelsen gjorde Finlandskommittén emellertid den 13 december 1939 med en annons, i vilken tillkännagavs, att frivilligbyrå funnes å angiven adress och med angivet telefonnummer samt att en upplysningsbyrå ävenledes upprättats. Över dessa uppgifter stod endast: 'Finland.' Den 16 december tillfogade kommittén i annonsen: 'Frivilliga kunna anmäla sig.' Denna formulering befanns icke vara önskvärd och föranledde ett kraftigt ingripande från regeringens sida. Den ändringen vidtogs därför i annonstexten att följande, av Finlandskommittén skapade och propagerade motto, som sedermera anfördes även av utrikesministern, sattes som överskrift: 'Finlands sak är vår.' Härunder placerades de nämnda adresserna. Annonser med motsvarande uppgifter infördes sedermera genom de lokala byråernas försorg även i lokalpressen, varvid kommittén i enlighet med den av regeringen önskade försiktigheten inskräppte, att annan presspropaganda icke finge ifrågakomma. — — —

Det gällde att söka skapa förtroende för frivilligrörelsen och detta kunde ej ske, om icke väsentliga fakta bleve kända. Finlandskommittén anhöll därför i skrivelse till utrikesministern den 18 december att i pressen få meddela namnen på de högre officerare, som efter erhållet avsked skulle leda truppen, samt namnen på de personer, som stodo i spetsen för Finlandskommittén. — — — Sedan samtycke härtill lämnats, offentliggjorde Finlandskommittén de nämnda uppgifterna i en kommuniké den 21 december 1939. Men då hade tre dyrbara veckor gått.»

Arbetet med frivilligkårens utrustande i Finland var framför allt förlagt till Torneå och Kemi. Flygflottiljen sattes in redan den 12 januari 1940, då den anföll en fientlig flygbas och truppsamlingar. Till följd av bl. a. bristande materielleverans samt otillräcklig militärutbildning hos åtskilliga frivilliga dröjde det emellertid ganska länge, innan större delar av frivilligkåren i övrigt blevo stridsberedda. I början av februari blev I gruppen klar, och den 25 i samma månad hade såväl I som II grupperna — i vilka ingick var sitt 7 cm batteri

— nått fram till fronten vid Märkäjärvi, 16 mil nordöst om Rovaniemi, 3,5 mil från Salla och några mil norr om polcirkeln. De frivilliga avlöste där fem finska bataljoner och två batterier. På andra sidan ett ingen-mans-land av mellan 80 och 300 meters bredd stod här vid landsvägen — efter vad som senare blev bekräftat — en avsevärt större rysk styrka, uppgående till en division med något dussintal batterier, varav sex 12 cm. Den 13 mars var den återstående tredje frivilliggruppen i det närmaste färdigorganiserad; delar av den hade börjat lämnat Kemi.

Under några spaningsföretag från såväl ryskt som svenskt håll utkämpades anfallsstrider, men i huvudsak rådde vid Märkäjärvifronten ställningskrig med daglig, ur svensk synpunkt stundtals rätt besvärande artilleri- och granatkastareld. Av kårens personal stupade 33, medan omkring 50 sårades. Härutöver förekom ett antal frostskador.

Enbart statistik och sakuppgifter skildra icke mannen i ledet och andan i kåren. Placerad på ett kompani i I gruppen hade man helt naturligt inte samma överblick av truppen och läget som högre personer i bakre förband, men å andra sidan fick man mer intensivt uppleva en liten krets av landsmän, deras reaktion inför eld och köld, deras förmåga att motstå fysisk och psykisk press. Vad här nedan kommer att sägas grundar sig sålunda endast på en begränsad personlig erfarenhet.

Vad var det som förmådde folk att bli frivilliga? Hos de flesta var säkerligen drivfjädern deras ideella läggning, en mer eller mindre tydligt förnimbar känsla av att rätten trampades ner, av att en granne oförskyllt råkat i allvarlig fara. För många kändes den historiska gemenskapen med Finland uppfordrande, och för andra blev släkt och vänner i Finland en tyst maning. Hos den aktiva militärpersonalen fanns väl dessutom ett intresse att få se teoriernas bärkraftighet i den bistra verkligheten. Partitaktiska motiv torde däremot inte alls ha förekommit. Sedan Finland 1941 återigen kommit i krig, då som Tysklands bundsförvant, levde visserligen den svenska nazistpressen högt på frivilliga meningsfränder. Det skall emellertid med eftertryck sägas ifrån, att någon sorts nazistverksamhet inte förekom i vinterkrigets frivilligkår. Då existerade ju för övrigt den rysk-tyska pakten, och man hörde i Finland rykten om att tyska flygare hjälpte sina ryska paktbröder.

Till värvade trupper ha i alla tider sökt sig människor, som velat undfly besvärligheter, dit deras eget förvållande eller andra omständigheter fört dem. Det är självfallet, att av det ganska stora antalet enrullerade svenskar åtskilliga i frivilligkåren främst såg en efterlängtat möjlighet att draga sig ur knipan — till på köpet under de lojala medborgarnas välsignelser och med ansatser till en heroisk gloria. Ryssarna lära i sin propaganda ha påstått, att brottsligheten avsevärt minskat i Sverige under tiden för vinterkriget. Det torde dock i så fall inte i någon större grad ha berott på frivilligkåren, vars rekryteringsorgan samarbetade med polisen. Däremot återfann

man bland de frivilliga försumliga barnafäder och trängda gäldenärer, arbetsovilliga personer och skojar typer. Kort sagt — en hel del var större eller mindre äventyrare. Dessa blevo dock aldrig dominerande; så länge frivilligkåren fanns till, satte den stora majoriteten redbara svenskar sin prägel på truppen. Att de mera tvivelaktiga figurerna efter kårens upplösning börjat dyka upp skall inte förnekas, men detta måste ses i förhållande till totalantalet frivilliga.

För unga idealister, som inte hade egna familjer, var det väl merendels en befriande känsla att anmäla sig som frivillig. Man var uppfylld av en allt överskuggande idé, som gjorde uppbrottet från hemlandet lätt. Däremot kunde det hända, att man under den långsamma utbildningstiden i Kemi ibland blev eftertänksam: sviker jag inte mina föräldrar, mina närmaste? Är det för en frivillig död jag fostrats och fått deras kärlek? Man erinrade sig några anhörigas frågor vid avresan: Gör just Du rätt i att resa? Vid sådana tillfällen avundades man finnarna; för dem som kallats att försvara det egna landet fanns inte detta problem. Desto större blev då den beundran man hyste för vissa frivilliga som haft än svårare val: att lämna hustru och barn. I det ögonblick, då marschen mot fronten anträdde från Kemi, försvann dock allt dylikt tvivel — det stora lugnet kom, medvetandet om att man inte kunde handlat på annat sätt. Och man greps av förundran, att så många av ens unga vänner alltjämt gick kvar i Sverige.

I våra dagar lanceras det rikligt med hjältar i skilda sammanhang; begreppet har onekligen deklinerat. I en mer ursprunglig betydelse kan det med fog användas om en del av de frivilliga. Ett enda exempel må här anföras, ett prov på en kategori, som fanns företrädd i kåren och som gav den mycket av styrka och stadga. Det var en folkhögskolerektor från Mora, några och fyrtio år, gift och med flera barn, en fullödig idealist. Han var kulsprutegruppchef och den äldste i plutonen men likväl den bäste soldaten. Det är nämligen så, att den bäste soldaten i fält — det är inte i och för sig den främste idrottsmannen utan det är den, som förmår skapa en god anda på förbandet. Den försynte och fine rektorn var inte någon hurtfrisk sportsmannatyp men han ägde en okuvlig energi, en intensiv vilja att göra sitt bästa för det hela, ett orubbligt lugn, ett ständigt lika ljust och jämnt lynne. För honom fanns inga svårigheter — det var bara att samla sig och taga nya tag: det gällde en stor sak. Det fanns inte tillstymmelse till försök hos honom att vältra över bördan på yngre och starkare kamrater, och det förekom aldrig, att han i kraft av sin intellektuella utrustning sökte överglänsa andra. Det bara blev så, att han spred trygghet omkring sig, att han blev en sporre för andra. Och i den lilla jordkula vid fronten, där han och hans grupp trängde ihop sig under några veckor föll det sig utan vidare så, att samtalstonen aldrig blev plump eller rå. Man visste, att så länge han fanns kvar på plutonen var dess anda god — ingen hade varit svårare att mista än han! Att den insatsen här så pass utförligt berörts är för att betona den moraliska betydelse, en enskild man kan ha, och för att i någon mån säga de tvivlande, att man inte alltid behöver förråas under krigiska förhållanden.

Under tiden i Kemi och på väg fram till fronten gallrades olämpliga ut. Den del av frivilligkåren, som sattes in i strid, bestod därför av ganska bra förband. Förhållandet mellan befäl och trupp var i allmänhet gott. Kanske kan man säga, att en del av cheferna var i äldsta laget, men då var deras närmaste män desto vitalare. — Elddopet — den fientliga elden över ställningarna — medförde, att ytterligare några såsom mindre användbara måste sändas bakåt. Det visade sig nämligen, att en del greps av rädsla och inte kunde fullgöra sin tjänst. Det var något som vederbörande inte anade i förväg, en psykisk egenhet, som man inte kan lasta individen för — och som väl heller inte kan uppdragas vid de moderna testningsmetoderna för att utvälja blivande befäl. Ett belysande exempel var en man, som i årtal ägnat sin fritid åt militärutbildning i den dåtida landstormsrörelsen och där avlagt officersexamen men som gick i ständig fruktan, när han nådde främsta linjen. För några återigen började nerverna först småningom krångla.

På den tiden var debatten om tro och vetande inte aktuell, och det kyrkliga livet hade särskild vind i seglen, vilket också märktes i frivilligkåren. Endast en mindre del av de frivilliga begick visserligen nattvarden — men likväl i antal, som i våra dagar torde vara otänkbart på ett ordinärt svenskt förband. Åtskilliga lade sina öden i en högre makts händer, och att den kristna tron var en betydelsefull faktor vid bevarandet av kårens styrka kan inte bortresoneras. Några sade sig, att om de skulle ha rätt att komma hem med livet i behåll, så måste de försöka leva efter Guds vilja. Att det resonemanget hade logiska brister spelar i detta sammanhang inte någon roll; det räcker med att konstatera, att de upplevde en tid av sällspord harmoni under veckorna vid fronten.

Till sist några minnesbilder från den tiden, som dykt upp. En tid innan vi avlöste de finska styrkorna skickades några av oss fram för att se på vår blivande ställning. Det var en egendomlig känsla, när man första gången kom fram till den yttersta linjen, som hölls av finnarna, gränsen för demokratin och västerlandet. Från det motsatta skogsbrynet ekade den ryska högtalarpropagandan. Ryssarna hade på detta avsnitt tidigare varit längre inne i landet men blivit tillbakaslagna. På några platser lågo liken kvar i skogen — i den hårda kölden som spöken från ett vaxkabinett. Levande ryssar kom vi i närmare kontakt med först efter freden; de voro rena, prydliga, väl klädda, vänliga. Kölden var ibland rätt svår; det sista dygnet före avlösningen av finnarna, då vi på natten skidade fram för att vila rätt nära bakom fronten, inneburo de 47 minusgraderna en del bekymmer. När temperaturen höll sig omkring — 20 ansåg man det ljummet, och kröp den upp mot — 15 kändes det varmt, och då kunde man i lugn och ro sitta över stängen...

Freden kom som en chock. Den 12 mars hörde vi att en finsk delegation rest till Moskva, och natten till den 13 uppsnappades i radio från en tysk station ett obekräftat meddelande, att fred slutits. Men när gryningen kom den 13 mars började den mest intensiva ryska artilleri- och granatkastareld vi dittills upplevt, som knappast varslade om

Varia

fred. Fram mot klockan 11 mattades eldgivningen av och en kvart över 11 blev allt tyst. En stund senare kom en av adjutanterna och meddelade, att fred rådde sedan klockan 11. Och på vilka villkor! Vi ville inte tro det var sant. Kårens tidning »Den frivillige» utkom med sorgkanter. Den tolkade vad vi kände just då: »Vi veta ej vad vi skola ta oss till. Förklamade och förtvivlade måste vi bevittna att den sak vi dragit hit för gått förlorad.» Tidningens ytterst skarpa kritik i samma nummer av regeringens åtgärder i Finlandsfrågan var också ett riktigt uttryck för vår egen uppfattning — just då. »Regeringen drog sig inte för att använda slagordet 'Finlands sak är vår' men endast för att bryta udden av den allvarliga sanning som låg i dessa ord. Det var ett medvetet falskspeleri med ord. — — — Vi skämmas nu inför våra finska bröder. Vi låge idag hellre stupade därute vid fronten, än tvingades återvända till ett land, som alltjämt styres av en vanärans och neslighetens regering.» Citatet låter 1949 egendomligt, men ungefär så var det man kände just i fredsögonblicket i ovetskap om realiteterna bakom den svenska politiken.

När man denna senhöst bläddrar i papperen från vinterkriget förefaller tiden oändligt avlägsen — men likväl tränger sig intrycken levande på: månaderna som frivillig är alltjämt det märkligaste man upplevt. Emil Zilliacus skrev efter Moskvafreden:

Vi bärgade vad dyrast är i livet:
vårt hopp, vår stolthet och vår blanka ära.
Och något tyngre blev dock ingen givet
än självföraktets grämelse att bära.

Den frivillige bärgade också något: han förnam idéernas styrka, hur man kunde leva helt för en enda sak. Samtidigt som han själv ställde in sig på att dö lärde han sig att förstå livets värde. Han märkte skillnaden mellan väsentligt och oväsentligt — och än är allt väl inte glömt.

M. Silfverstolpe.